

ОЗНАКИ ОРГАНІЗОВАНОСТІ ЗЛОЧИНІВ: ВПЛИВ НА МЕТОДИКУ РОЗСЛІДУВАННЯ

Стаття посвячена впливу ознак організованості злочинів на методику розслідування. Проаналізовано особливості предмета доказування в справах по злочинах, скоєних організованими групами і вплив на нього і на особливості розслідування цих злочинів обов'язкових ознак скоєння злочину організованою групою.

Ключевые слова: *организованная группа; предмет доказывания; особенности расследования; признаки организованности группы.*

The article is devoted to influence of signs of good organization of crimes on the method of investigation. The features of the article of proving are analyzed on business on the crimes accomplished by the organized groups and influences on him and on the feature of investigation of these crimes of obligatory signs of commission of crime by the organized group.

Key words: *the organized group; the article of proving; features of investigation; signs of good organization of group.*

© **ПРОЦЕНКО** Микола Вікторович – кандидат юридичних наук, доцент Херсонського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ

Однією з причин погіршення криміногенної ситуації у сучасній Україні є злочинна діяльність організованих груп. Виявлення та розслідування злочини, що вчиняються вказаними групами, становить серйозну проблему.

Питанням щодо особливостей розслідування злочинів, вчинених організованими групами, було присвячено чимало праць вчених криміналістів, зокрема таких як Т.В. Авер'янова, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.М. Биков, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, М.С. Гурєв, О.Ф. Долженков, А.В. Дулов, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.І. Куліков, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, В.С. Овчинський, М.А. Погорецький, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, М.Є. Шуило, М.П. Яблоков та ін.

Однак, деякі питання щодо особливостей розслідування злочинів, вчинених організованими групами, досі залишаються невирішеними. Вирішенню деяких з них, зокрема питанням щодо впливу ознак організованості злочинів на предмет доказування по ним та особливості їх розслідування, буде присвячена ця стаття.

Результати проведених автором досліджень дають змогу встановити такі проблемні питання діяльності органів внутрішніх справ щодо виявлення ознак злочинів, вчинених організованими групами, як недостатнє документування злочинної діяльності організованих груп при здійсненні оперативно-розшукової діяльності; недосконалість чинного законодавства (зокрема відсутність чіткої законодавчої бази, яка б надавала можливість безперешкодно отримувати інформацію в кредитно-фінансових і банківських установах); складність доведення ознак організованості злочинних груп; недостатнє матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів (зокрема брак коштів для залучення до співпраці негласних співробітників з метою одержання оперативної інформації); складний порядок реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності щодо організованих груп; неякісне оперативне супроводження досудового розслідування злочинів з ознаками організованості тощо.

Значна частина цих питань пов'язана із недостатньою розробленістю специфіки предмета доказування у кримінальних справах зазначеної категорії та її впливу на формування методик розслідування.

Методика розслідування злочинів значною мірою визначається предметом доказування, який складається з обставин, що витікають зі складу того чи іншого виду злочинів. Загальний перелік цих обставин визначено у ст. 64 КК України. Крім того до предмета доказування можуть бути віднесені й обставини, визначені у ст. 23 КПК України, яка зобов'язує органи дізнання, досудового слідства і суди виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину. Це пов'язано з тим, що зазначені обставини необхідно досліджувати і виявляти впродовж усього досудового слідства і судового розгляду справи в суді. Але у кримінальних справах про злочини, вчинені організованими групами, предмет доказування значно ширший через необхідність доказування ознак організованості групи.

Розслідування злочинів являє собою пізнавальний процес, який відбувається шляхом доказування, тобто збирання, перевірки, оцінки і використання доказів. Питання про те, що необхідно доказувати, є наріжним каменем процедури розслідування.

На наш погляд, орієнтиром для визначення змісту предмету доказування повинна бути обрана структура складу злочину.

У той же час зміст предмета доказування залежить також від особливостей окремих категорій кримінальних справ¹. Зокрема Г.М. Мінковський зазначав, що за умови вчинення одного або кількох злочинів у співучасті декількох осіб предмет

доказування, так би мовити, «подвоюється» чи «потроюється» стосовно кожної особи. Це призводить до формування завдання дослідити за кожним пунктом наявність і характер взаємозв'язку та взаємообумовленості різних епізодів та дій співучасників. Мають бути встановлені всі елементи складу злочину (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), і недоказаність будь-якого з них виключає злочинність діяння². Базуючись на цьому, В.М. Биков звертає увагу, що на відміну від обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування злочинів, вчинених однією особою, обставини, які підлягають встановленню при розслідуванні групових злочинів, значно відрізняються від перших, і справа полягає не тільки в кількісному збільшенні цих обставин. Названий автор виділяє такі специфічні елементи предмета доказування у кримінальних справах про групові злочини, як кількість осіб, які брали участь і причетні до вчинення групових злочинів, та вся злочинна діяльність групи; характер, склад, тип і структура злочинної групи, особливості взаємовідносин її членів, наявність у групі конфліктних стосунків, зовнішні зв'язки групи; організатор групового злочину; диференціація ролі та індивідуалізація вини співучасників групового злочину; причини та умови, які сприяли формуванню злочинної групи та вчиненню групового злочину; дійсна шкода від групового злочину та диференціювання її стосовно кожного учасника³.

Н.Б. Опарін, удосконалюючи положення, сформульоване В.М. Биковим, пропонує такий перелік обставини, що підлягають доказуванню у справах про вчинення злочинів організованими групами: структура організованої групи і характер розподілу ролей; існування системи правил поведінки для членів ОГ, характер санкцій за порушення вказаних правил, характер заохочення членів групи з боку організаторів злочинної групи, факти застосування санкцій та заохочень до окремих членів відповідної групи; способи конспірації злочинної діяльності, що їх використовує ОГ, характер зв'язків членів групи (насамперед організаторів) з представниками органів державної влади та управління, факти отримання хабара державними службовцями за передачу інформації, що може полегшити вчинення злочину та приховування доказів, факти, які свідчать про спробу корумпованих державних службовців сприяти ухиленню від кримінальної відповідальності членів ОГ; характер технічних засобів, використовуваних членами ОГ для вчинення злочинів, приховування слідів злочинів та забезпечення безпеки членів злочинної групи, а також для протидії правоохоронним органам під час розкриття, розслідування й судового розгляду кримінальних справ; розміри грошових фондів, які використовують члени ОГ для злочинної діяльності; характер зв'язків злочинної групи, стосовно членів якої ведеться розслідування кримінальної справи, з іншими злочинними угрупованнями⁴.

Таким чином, предмет доказування у справах про злочини, вчинені групою осіб, а тим більше організованою групою, має додаткове і досить специфічне наповнення (така кваліфікуюча ознака, як вчинення злочину організованою групою, використовується у 37 статтях Особливої частини КК України). Наш погляд, для його визначення, а також засобів доказування потрібно виходити з обов'язкових ознак, вказаних законодавцем у ч. 3 ст. 28 КК України: участь у готуванні або вчиненні злочину трьох і більше осіб; попередня зорганізованість у стійке об'єднання; спрямованість на вчинення кількох злочинів; наявність єдиного, відомого всім учасникам групи плану злочинної діяльності з розподілом функцій учасників групи.

Участь у готуванні або вчиненні злочину трьох і більше осіб. Ця ознака організованої групи є кількісним показником організованості і, як правило, не викликає ускладнень з боку практичних працівників правоохоронних органів. Встановлюється названий елемент предмета доказування у кримінальних справах про злочини, вчинені організованими групами, шляхом застосування інституту співучасті.

Попередня зорганізованість у стійке об'єднання. Законодавець, вказуючи на стійкість об'єднання як обов'язкову ознаку організованої групи, не визначає змісту цього поняття. В постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про бандітизм» від 7 липня 1995 року, в п.п. 2 та 3 зазначається: «групу слід вважати стійкою за умови, якщо вона є стабільною і згуртованою, а особи, які до неї входять, мають єдині наміри щодо вчинення злочинів»⁵.

Автори науково-практичного коментарю до Кримінального кодексу України звертають увагу на те, що стійкість групи – оціночне поняття, і її наявність потрібно встановлювати у кожному випадку з урахуванням конкретних обставин справи⁶. Звичайно, на практиці це призводить до ускладнень під час доказування факту вчинення злочину саме організованою групою. Так, при анкетуванні практичних працівників правоохоронних органів на запитання про те, які ознаки організованої злочинної групи потребують уточнення, 78 % респондентів вказали на визначення стійкості об'єднання. Тому дискусія щодо проблеми пошуку формалізованого критерію показника стійкості групи є цілком закономірною. Цей критерій має бути чітким і недвозначним, що дозволить, з одного боку, розмежувати організовану групу від звичайної, а з іншого – встановити відмінності між організованою групою та злочинною організацією.

Р.Р. Галіакбаров пропонує як критерій стійкості групи використовувати системність вчинення нею злочинних посягань, яка визначається шляхом аналізу всієї злочинної діяльності членів групи. При цьому, на думку автора, не має значення, однотипні, однорідні чи різнорідні посягання вчиняє група. Систематичність вчинення злочинів, як вважає Р.Р. Галіакбаров, свідчить про її організований характер⁷. Н.О. Гуторова погоджується з цією пропозицією, зазначаючи, що створення (функціонування) організованої групи з метою вчинення упорядкованого тривалого часу наперед невизначеної кількості злочинів, тобто здійснення злочинної діяльності на постійній основі є «кількісним показником стійкості»⁸.

З позицією названих авторів не можна погодитися цілком, адже законодавець таку ознаку організованості групи, як її *спрямованість на вчинення кількох злочинів* визначив як окрему ознаку. Тому для практичного використання потрібен інший критерій визначення цього елемента предмета доказування.

Для визначення стійкості організованої групи Л.Д. Гаухман і С.В. Максимов пропонують використовувати такий критерій, як наявність організатора або керівника групи. «Саме організатор, – стверджують названі вчені, – створює групу, здійснюючи добір співучасників, розподіляє ролі між ними, встановлює дисципліну тощо, а керівник забезпечує цілеспрямовану, сплановану й налагоджену діяльність як групи в цілому, так і кожного її співучасника»⁹. Це дійсно так, але ж наявність керівника (організатора) в групі передусім вказує на *розподілення функцій учасників групи*, тобто на теж окрему, визначену законодавцем ознаку організованості.

В.П. Журавльов і П.М. Муженко визначають стійкість організованої групи як таку ознаку, яка вказує на існування між співучасниками групи досить стабільних

відносини у зв'язку з підготовкою або вчиненням злочину (злочинів)¹⁰. Уявляється, що названі автори найближче підійшли до встановлення такої ознаки організованості, як стійкість групи. На наш погляд, з огляду на існування інших визначених законодавцем обов'язкових ознак поняття стійкості повинно характеризувати групу як *соціальне утворення*. Як зазначалося раніше, організована група повинна розглядатися як відносно стале об'єднання декількох осіб (трьох і більше) на основі існування між ними певних соціальних зв'язків. Це можуть бути зв'язки родинні, дружні, професійні, які виступають *підґрунтям* для сумісної злочинної діяльності.

Формалізованою ознакою існування соціальних зв'язків між членами групи є сумісний відпочинок, святкування днів народження, хрещення дітей тощо. Наприклад, для організованих злочинних груп характерним є сумісні виїзди на пікніки, полювання чи риболовлю, відвідування сауни та інше. З точки зору соціальної психології сумісне проведення часу зближує людей, зміцнює їх зв'язки. Звичайно, у процесі таких контактів членами групи обговорюються і питання підготовки та вчинення злочинів або «святкуються» особливо вдалі злочини, аналізуються помилки, підводяться підсумки. Сумісне проведення часу дозволяє керівникам тримати членів групи під контролем і впливати на них (переконувати тих, хто сумнівається, підтримувати слабких, навчати невмілих, карати несутлінних). Соціальні контакти між членами організованої групи є зовнішньою оболонкою її існування і з огляду на обов'язкову *ознаку стійкості* організованої групи входять у предмет доказування.

В.Ю. Шепітько пропонує визнавати як необхідну ознаку стійкості організованої групи стабільність її складу (труднощі для осіб, які бажають вийти з групи; швидку заміну співучасників, які вибули)¹¹. Уявляється, що в цьому є сенс, але й потрібно брати до уваги ту обставину, що будь-яке розширення переліку обов'язкових ознак, які входять у предмет доказування при розслідуванні злочинів, вчинених організованими групами, тягне за собою витрату додаткових сил і часу. І головне – що потрібно розуміти під стабільністю групи? На наш погляд, тут потрібно брати до уваги, що в процесі існування організованих злочинних груп поступово змінюється їх склад, що може бути обумовлено різними причинами (притягнення до кримінальної відповідальності, загибель, зміна постійного місця проживання тощо). Але такі групи не тільки відновлюються, але й розширюються за рахунок залучення нових членів. Це відбувається тому, що зберігається керівне ядро організованої групи (наявність лідера та його помічників). Тому такою ознакою, як стабільність складу групи, доцільно розглядати, на наш погляд, як відносну стабільність саме керівного ядра групи.

Джерелами доказів наявності сталих соціальних зв'язків між членами злочинної групи, які вказують на її стійкість, можуть виступати показання допитаних членів групи (обвинувачених), а також свідків з числа оточення обвинувачених. Окрім того на наявність тісних соціальних контактів між членами групи можуть вказувати побутові фотографії, відеозаписи, інформація на електронних (комп'ютерних) носіях (наприклад, про переписування через Internet) тощо.

Спрямованість на вчинення кількох злочинів. Дана обов'язкова ознака організованої групи проявляється у фактичному вчиненні нею двох або більше злочинів. Ці злочини можуть бути однорідними (епізодами злочинної діяльності певного різновиду) або різнорідними. Вчинення організованою групою однорідних злочинів може вказувати на спеціалізацію у злочинній діяльності, що може роз-

глядатися як додаткова ознака стабільності. Зокрема на це вказали 32 % опитаних практичних працівників.

Об'єктивною (формальною) ознакою спрямованості групи на вчинення кількох злочинів є виявлення правоохоронними органами кількох епізодів її злочинної діяльності та відповідно – порушення за кожним з них кримінальної справи з наступним їх об'єднанням в одне провадження. Така спрямованість може опосередковано підтверджуватися встановленням єдиного злочинного «почерку» організованої групи, одними й тими ж знаряддями, що використовувалися при вчиненні різних злочинів. Як об'єктивний фактор, що вказує на злочинну спрямованість групи, може розглядатися, наприклад, виявлення місць зберігання зброї, рукавичок, масок, підроблених документів та іншого злочинського знаряддя.

Об'єктивні ознаки можуть підкріплюватися й суб'єктивними чинниками, зокрема показаннями обвинувачених – членів організованої групи про планування злочинної діяльності на певний період часу. На це можуть вказувати відповідні документи-речові докази (підшукані чи складені карти-схеми з позначенням можливих об'єктів злочинної діяльності – житла «заможних» людей, офісів, складів, магазинів тощо).

Наявність єдиного, відомого всім учасникам групи плану злочинної діяльності з розподілом функцій учасників групи. Обов'язковою ознакою вчинення злочину організованою групою є вироблення узгодженого плану дій, що супроводжується розподілом функцій при підготовці і вчиненні злочину. При розслідуванні таких злочинів відповідно постає досить складне завдання доказування цієї обставини. На складність цього завдання вказало 88% опитаних практичних працівників правоохоронних органів.

На наш погляд, доказування названої обов'язкової ознаки полягає у встановленні процесуальними засобами таких обставин: факту попереднього обговорення членами групи питань підготовки і вчинення злочину та його приховування (місце і час обговорення, хто був присутній, від кого конкретно надходили пропозиції і які саме, прийняті рішення тощо); розподілення обов'язків (функцій) щодо підготовки і вчинення злочину між членами групи та їх дій після злочину (фактичне виконання членами групи дій, які були визначені при попередньому обговоренні).

Наведені обставини нерозривно між собою пов'язані, а їх єдність, як уявляється, полягає у встановленні факту обговорення, прийняття рішень і відповідності вчинених дій прийнятим рішенням. Проблемним у доказуванні може бути суб'єктивний чинник, а саме усвідомлення всіма членами групи єдиного плану злочинної діяльності. Відомість такого плану всім членам групи доказується шляхом встановлення факту їх участі в обговоренні або у повідомленні особам, які не були присутніми, про таке обговорення й прийняті рішення та особисті доручення.

Доказування наявності єдиного, відомого всім учасникам групи плану злочинної діяльності і розподіл функцій нерозривно пов'язані, на наш погляд, з установленням ще двох обставин: лідера групи, тобто найбільш авторитетної і впливової особи у складі групи (соціологічний аспект); керівника групи (юридичний аспект).

Уявляється, що при розслідуванні злочинів, вчинених організованими групами, доказування наявності керівника групи (організатора) повинно здійснюватися через встановлення фактів проявів лідерства з боку конкретного члена групи.

З цією метою слідчому потрібно вивчати особливості членів злочинної групи і взаємовідносини між ними. Зокрема потрібно встановити факти, які свідчать про існування конфліктів і суперечностей між членами групи, і як вони вирішувалися. А головне – ким вони вирішувалися. Важливе значення має розподіл між членами групи доходів, одержаних у результаті злочинної діяльності. Окрім того увагу про те, хто є лідером групи та її керівником, слідчий може отримати, спостерігаючи за поведінкою обвинувачених під час проведення слідчих дій з їх участю, вивчаючи показання підозрюваних (обвинувачених), показання потерпілих, свідків та оцінюючи результати оперативно-розшукових заходів.

Вивчення матеріалів кримінальних справ, в яких ознака вчинення злочину організованою групою була підтверджена у вирокі суду, дає підстави для висновку про те, що слідчі тією чи іншою мірою з'ясовують рольові функції учасників групи та, зокрема, її організатора. У криміналістичній літературі звертається увага на те, що невід'ємною рисою діяльності організатора є виконання функції злочинно-управління¹².

Потрібно звернути увагу на те, що доказування ознак вчинення злочину організованою групою здійснюється не тільки шляхом встановлення процесуальними засобами окремих елементів злочинної діяльності, але й фактів соціологічного характеру, які характеризують процес утворення, існування й діяльності організованої злочинної групи як соціального утворення. Ця обставина має не тільки кримінально-процесуальний, але й тактичний аспект: обвинувачені та свідки з їх оточення (родичі, знайомі), інші учасники процесу не завжди чітко уявляють значення тієї чи іншої інформації, яка може бути використана слідчим для доказування наявності злочинної групи та функції кожного з її учасників.

Слід підкреслити, що ознаки організованої групи, вказані у ч. 3 ст. 28 КК України, є обов'язковими елементами предмету доказування у кримінальних справах даної категорії. Недоведеність будь-якої з цих ознак розцінюється судами як підстава для виключення даної кваліфікуючої обставини з обвинувачення осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення групового злочину.

Підсумовуючи викладене потрібно зазначити, що обставини, які підлягають доказуванню та перелічені у ст. 64 і ст. 23 КПК України, обумовлюють необхідність вирішення при розслідуванні злочинів певної низки завдань, що впливає на методику розслідування. У кримінальних справах про злочини, вчинені організованими групами, додатково в предмет доказування входять ознаки організованої злочинної групи. Їх встановлення є обов'язковим для правильного застосування норм кримінального законодавства (кваліфікації) та покладає таким чином на орган розслідування додаткові завдання. Завдання встановлення обов'язкових ознак організованої злочинної групи має як кримінально-процесуальне, так і методичне значення.

1. *Муравин А.Б.* Уголовный процесс: Учеб. пос. – Х., 2000. – С. 117. 2. *Мишковский Г.М.* Предмет доказывания по уголовным делам // Вопросы борьбы с преступностью. – 1977. – Вып. 27. – С. 43. 3. *Быков В.М.* Проблемы расследования групповых преступлений: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. – М., 1992. – С. 14. 4. *Опарин Н.Б.* Особенности доказывания по делам о преступлениях, совершаемых организованными преступными группами: Лекция. – М., 1992. – 29 с. 5. Про судову практику в справах про бандитизм: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. // Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України. – С. 303. 6. Кримінальний кодекс

України: Наук.-практ. коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К., 2003. – С. 96. **7.** *Галиакбаров Р.А.* Квалификация преступлений по признаку их совершения организованной группой // Российская юстиция. – 2000. – №4. – С. 10–11. **8.** *Гуторова Н.А.* Совершение преступления организованной группой лиц как форма соучастия по уголовному праву Украины // Зб. наук. праць Харківського Центру по вивченню організованої злочинності спільно з Американським Університетом у Вашингтоні. Вип. другий. – Х., 2001. – С. 43–44. **9.** *Гаухман Л.Д., Максимов С.В.* Уголовная ответственность за организацию преступного сообщества (преступной организации). – М., 1997. – С. 9–10. **10.** *Журавльов В.П., Муженко П.М.* Кваліфікація злочинів за ознаками їх вчинення організованою групою // Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованим злочинності): Наук.-практ. посібник / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. – К., 2002. – С. 154–155. **11.** *Шепитько В.Ю.* Тактика расследования преступлений, совершаемых организованными группами и преступными организациями. – Х., 2000. – С. 17. **12.** *Закатов А.А., Цветков С.И.* Тактика допроса при расследовании преступлений, совершаемых организованными преступными группами. Лекция. – М., 1996. – С. 14.